

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΝΚΑΘΗΤΗΣ ΚΟΙΝΕΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

Ε.Υ. Δ. ΓΡ. Κ. Τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΡΩΤΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

[ΕΠΕΙΤ' ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ*]

Θ Α ΕΠΡΕΠΕ να κάνουμε πορεία μακριά και επίπονη για να συναντήσουμε στο ξεκίνημά του τόν ποιητή που κηδεύεται σήμερα κι' όχι για να τόν νεκρολογήσουμε άπλως, αλλά να τόν αιστανθούμε στους πολλούς και άνόμοιους άγώνες του που απλώνονται στα έβδομηντα τελευταία χρόνια κι' έτσι να εκτιμήσουμε καλύτερα την παρουσία του στην πνευματική μας ζωή. Γιατί ο Γεώργιος Δροσίνης, που έγειρε πιά τó κεφάλι προχτές τó βράδυ έπειτ' από τά μεσάνυχτα, δέν ήταν μόνο ο ποιητής κι' ο πεζογράφος που έγραψε πολλά, αλλά κι' ο πνευματικός άνθρωπος με τή δραστηριότητα, — δραστηριότητα έκπληκτική και γόνιμη — που γέμισε μιάν ολόκληρη εποχή. Ο τελευταίος τής λογοτεχνικής γενεάς του 1880 κι' ο πιό πολύπλευρος τής τριάδος Παλαμάς-Καμπάς-Δροσίνης, που είναι σταθμός στη νέα μας ποίηση και, με τις μεγάλες ή τις μικρές άνταρσίες της, — άλλα τά φτερά του Παλαμά, άλλα του Δροσίνη και λίγη ή θητεία του Καμπά στα Γράμματα, — ίποχρέωσε τή λογοτεχνία μας να άποφασίση στροφή προς τις καθαρά έλληνικές πηγές.

Ο Δροσίνης άνδρώθηκε πνευματικά τήν εποχή άκριβώς που ο Νικόλαος Πολίτης έκανε τó κήρυμά του και άνατοποθετούσε τις λογοτεχνικές μας αξίες επάνω στο ύλικό που πρόσφερε ή γνωριμία με τή γνήσια έλληνική ζωή. Κατάλαβε, βέβαια, ο Δροσίνης ότι άλλο είναι ή λαογραφική έρευνα και άλλο ή λογοτεχνική εργασία. Μά και δέν μπόρεσε να μείνη πολύ μακριά από τó λαογραφικό ύλικό που συγκέντρωνε ο ίδιος ή οι άλλοι, είτε γιατί τούτο δέθηκε με τή ρίζα τής πνευματικής του ζωής είτε γιατί δέν είχε τή δύναμη ο ήθογράφος να άπομακρυνθί πολύ από τήν άπλη και ειδυλλιακή κοινωνία.

Όστόσο, θά ήταν άδικος όποιος δέν άνεγνώριζε ότι ο Δροσίνης σιάθηκε πρωτοπόρος στον καιρό του, όχι πολύ τολμηρός, όχι άποφασισμένος να κρατηθί ψηλότερ' απ' τήν πνευματική σιάθμη του περιβάλλοντός του, αλλά πάντα πρωτοπόρος. Ο Παλαμάς, γράφοντας για μιá από τις πρώτες ποιητικές συλλογές του Δροσίνη, τά «Ειδύλλια», που τυπώθηκαν τó 1885, — κάνει μιάν εκτίμηση τής προσωπικής του προσφοράς, που και σήμερα μάς βοηθεί να αξιολογήσουμε τó έργο του ποιητή τών «Κλειστών Βλεφάρων». Παρατηρεί ο Παλαμάς ότι ο Δροσίνης άνήκει

εις τήν, τότε, ήβώσαν ποιητικήν σχολήν, ήτις άντι να έξακολουθήση τήν κατά παράδοσιν στιχογραφίαν, ήν ήσκησεν ολόκληρος γενεά (...), εισέρχεται εις τήν άτραπόν, ολιγώτερον μέν θορυβώδη και επίδεικτικήν, αλλά περισσότερον παρθενικήν. Έν τοις στίχοις των, οί ποιηται τής σχολής ταύτης σπανίως εύκαιροῦσι ν' ανακαλύψωσι ρομαντικά μαρτύρια ή να διαχύσωσι πατριωτικούς κρουνοῦς εις χιλιάκις επαναληφθέντα ήχον έν τοις στίχοις των, προσπαθοῦσι παντοιοτρόπως να κατοπτρίσωσιν ώς οίον τε έν εύαρμοστόν γλώσση, άπλως και άληθώς και άνευ όγκου, μετ' έγκρατείας και καλλιτεχνικού αισθήματος τās ποιητικώτερας πτυχάς του έλληνικού βίου, εις τās ποικίλας αυτού παραδόσεις, δοξασίας, προλήψεις, εις τά αισθήματα, εις τήν δόξαν. Ολόκληρον χρυσορρυχείον ποιήσεως έξ εκείνων άτινα άπλήστως μεταλλεύονται και έξαντλοῦνται παρ' άλλοις λαοις. Τής Νέας Σχολής ο γράφας τά «Ειδύλλια» είναι ο γενναιότερον εργαζόμενος και συμπαθέστερος έταίρος».

Αυτός ο «έταίρος» έμεινε ώς τά ένενήντα δύο χρόνια του κι' ως τούς τελευταίους στίχους του τραγουδιστής: Άπλές έννοιες, εύκολοι ρυθμοί, άδιάκοπη συνοδοιπορία με τόν άναγνώστη, με τούς πόθους του, με τούς καῦμούς του, με τις ιδέες του. Τό ίδιο κι' ο άφηγητής. Όχι όμως κι' ο πνευματικός άνθρωπος, που ήταν ο πιό δραστήριος τής γενεάς του, ο ισχυρότερος, ο επικρατέστερος: Ίδρυσε έφημερίδες και περιοδικά, όρνάνωσε σημαντικές υπηρεσίες (διεύθυνση Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου τής Παιδείας, Σύλλογος Όφελίμων Βιβλίων κλπ.) και έδωσε περισσότερα ίσως άπ' όσα χώραγε ο τόπος.

Αυτήν τήν κεντρική μορφή τών Έλληνικών Γραμμάτων πολύ τήν αιστάνθηκε και τήν έτίμησε ή Έλληνική κοινωνία, ιδίως ή κοινωνία τής προπολεμικής εποχής. Άλλά και οί νεώτεροι δέν τήν σεβάστηκαν λίγο. Ο Δροσίνης είχε τήν κοινή άναγνώριση, — άδιάφορο ως που έφτανε αυτή ή άναγνώριση.

«Έλευθερία», 4 Ιαν. 1951

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

Σ ΠΑΝΙΟΙ είναι οί λαοί που τόσο έξαιρετικά προικισμένοι, είτε τόσο άσυγκρότητοι, διαθέτουν περισσότερα από ένα έκφραστικό μέσον για να έκδηλώνουν τήν βαθύτερη ύπόστασή τους. Πάντως, για τόν νεοελληνικό λαό άμφιβολία

* Με τή χρονολογική σειρά που δημοσιεύθηκαν στον καθημερινό Τύπο.

καμμία δὲν χωρεῖ: τὸ τυπικὰ δικό του ἐκφραστικὸ ὄργανο εἶναι ὁ στίχος. Ὅποια περίοδο τῆς νέας μας ἱστορίας κι' ἂν θελήσουμε νὰ διερευνήσουμε, πάντα ἕναν λυρικό ποιητὴ—ἢ καὶ περισσότερους ἀπὸ ἕναν—θὰ βροῦμε πού νὰ τὴν ἐκπροσωπεῖ. Παρόμοια καὶ ἡ γενιά τοῦ 1880, ὅσο κι' ἂν εἶταν γεμάτη ἀπὸ λογῆς περιέργειες καὶ ἐνδιαφέροντα ἄσχετα πρὸς τὴν ποίηση, ὅμως πραγματικὰ ἔχει ἐνταχθεῖ στὴν ἱστορία μας μὲ τὸ σύμβολο τοῦ λυρισμοῦ. Καμπᾶς, Δροσίνης, Παλαμᾶς. Οἱ δύο εἶχαν κιόλας φύγει, ἀφοῦ ἐξετέλεσαν, καθένας μὲ τὸν δικό του τρόπο, τὴν ἀποστολή τους. Τώρα, φεύγει κι' ὁ τρίτος, γιὰ νὰ περάσει στὸν κόσμον τῶν ἀμετάβλητων μορφῶν. Μαζί του καὶ ὁλόκληρη γενιά μπαίνει πλέον στὴν περιοχή τῆς ἱστορίας. Θὰ θέλαμε τὴ στιγμή αὐτὴν, ἐκδηλώνοντας ἔτσι τὸν μέγιστο σεβασμὸ πού μᾶς ἐμπνέει ὁ Δροσίνης, μὲ τὴ ζωὴ του καὶ μὲ τὸ ἔργο του, νὰ τὸν δοῦμε ὄχι πιά μόνο σὰν ἄτομο, ἀλλὰ σὰν ἐκπρόσωπο ἀκέρειας τῆς γενιᾶς του. Δὲν εἶναι, βέβαια, πάντα οἱ μεγαλύτεροι λογοτέχνες πού ἐκπροσωποῦν ἀκριβέστερα τὴν ἐποχὴ τους: οἱ πολὺ δυνατοὶ προσωπικότητες τὴν ὑπερκαλύπτουν καὶ ἀλλοιώνουν τὴν εἰκόνα της, ἐνῶ ἄλλοι, πιὸ παθητικοὶ ἐμπρὸς στὰ πνευματικὰ ρεύματα, ἐκφράζουν μὲ μεγαλύτερη προσέγγιση τὴ συνισταμένη τῆς ἐποχῆς.

Κι' ἂν ἡ γενιά τοῦ 1880 εἶχε τεράστιο ἔργο νὰ ἐπιτελέσει, κι' ἂν ὁ Παλαμᾶς τῆς ἔδωσε ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο, τὴν δική του σφραγίδα, ὁ κατ' ἐξοχὴν εὐαίσθητος δέκτης πού ἔμεινε πιστὸς ὡς τὸ τέλος τῆς μακρᾶς ζωῆς του στὰ ἀρχικὰ αἰτήματα καὶ στὰ ἀρχικὰ συνθήματα εἶναι ὁ Γεώργιος Δροσίνης. Τὸ πρῶτο αἶτημα, ἐκεῖνο πού ἀγκάλιαζε τὰ ἄλλα, εἶταν νὰ χαμηλώσει ὁ λυρικός τόνος, νὰ πλησιάσει ἡ ποίηση ὄχι πιά στὴν ἀφηρημένη ἐννοια τοῦ ἀνθρώπου ἢ στὴν συνθετικὴ παράσταση τῆς ομάδας, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐξάισια πραγματικότητα τοῦ ἀτόμου. Δὲν θὰ εἶναι πιά ἡ ποίηση τῆς ἀγορᾶς ἢ τοῦ πολιτικοῦ ἐξώστη, μέσα στὸ γαλήνιο, ἡσυχο καὶ ἱκανοποιημένο ἀστικὸ σπίτι πού ἔχει τώρα ὀργανωθεί, οἱ ἡμέρες βραδινῆς ὥρας ἀπαιτοῦν μιὰν ἀνάλογη λυρική προσφορά. Οὔτε φωνές, οὔτε ἰσχυρά, βυρωνικά πάθη. Τὸ ἐλαφρὸ χαμόγελο ἐκφράζει τὴν διάθεση τῶν ἀνθρώπων τώρα: ἡ σιγανὴ κουβέντα ταιριάζει μόνη σ' ἕνα τέτοιο κλίμα. Ὁ παρνασισμὸς ἀνθίζε τότε στὴν Δύση καὶ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι προκειμένου οἱ νέοι λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς νὰ ἀναζητήσουν στὴν καινούρια τεχνοτροπία τὸν δάσκαλο πού θὰ τοὺς ταίριαζε περισσότερο, δὲν ἐπῆγαν πρὸς τὴν μεγαλόστομη ρητορεία τοῦ *Lecoute de Lisle*, ἢ πρὸς τὴν ψυχρὴ ἀντικειμενικὴ ἀναζήτηση τοῦ *Heredia*, ἀλλὰ διάλεξαν τὴν μαλακὴ, οἰκεία, καὶ χαμηλόφωνη ποίηση τοῦ *Francois Corpee*: ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Δροσίνης στὰ 1880, ἀνοίγει μ' ἕνα ποίημα τοῦ γλυκομίλητου Γάλλου ποιητῆ. «Γράφω τοὺς στίχους μου, λέει, ὅπως στρίβει κανεὶς ἕνα τσιγάρο». Πῶς νὰ μὴν φριξοῦ καὶ νὰ μὴν διαμαρτυρηθεῖ ὁ Παράσχος, πού ἐπίστευε πῶς ἱερούργουσε ὅταν ἔγραφε τοὺς δικούς του στίχους;

Μὰ τὸ αἶτημα δὲν σταματοῦσε ὡς ἐκεῖ πῶ-

σω ἀπ' αὐτὸ τὸ αἰσθητικὸ κάλυμμα ἐρχόταν ἡ οὐσιαστικὴ ἀπαιτήση νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ νέα ἐλληνικὴ ἱστορία καὶ ἡ νέα ἐλληνικὴ ζωὴ. Τὸ κήρυγμα, δηλαδή, τοῦ Νικολάου Πολίτη, πού τὸ ἐνστερνίσθησαν μὲ τόση πίστη καὶ μὲ τόση κατανόηση οἱ νέοι τῆς γενιᾶς. Ὁ Πολίτης τοὺς εἶπε «τί νὰ κάμουν», κατὰ τὰ χαρακτηριστικὰ λόγια τοῦ Δροσίνης. Τὸ ἴδιο βεβαιώνει κι' ὁ Παλαμᾶς, γράφοντας γιὰ τὰ ἴδια χρόνια πῶς ἡ λαογραφία «κρατοῦσε στὴν σκέπη τῆς τῆν ποίησής μας». Τέτοια εἶναι τὰ ὄρια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ κινηθεῖ ἡ ποίηση τοῦ Δροσίνης. Ὅμως ἡ ἐμπνευση δὲν πραγματοποιεῖ μὲ συνταγές, καὶ δὲν ὀλοκληρώνεται μὲ μανιφέστα. Αὐτὰ ὅλα παίρνουν τὸ νόημά τους, ἀξιοποιοῦνται, ὅταν ὑπάρχει ἡ ἀληθινὴ λυρικὴ διάθεση, κι' ὅταν ἔρχονται νὰ κατευθύνουν μιὰ πνοὴ πού προϋπάρχει. Λυρικὴ διάθεση καὶ πνοὴ ὑπῆρχαν στὸν Δροσίνη, καὶ ἔτσι οἱ ἐπιταγές τοῦ χρόνου δὲν ἔμειναν γιὰ κείνον γράμμα νεκρὸ, ὅπως ἐστάθησαν γιὰ ἄλλους συγχρόνους του καὶ μεταγενεστέρους στιχουργούς. Οἰκοδόμησε μὲ ἀργὸ ρυθμὸ, ἀλλὰ μὲ ἀσφάλεια καὶ μὲ ἐπιμονή, ἕνα ἔργο ὅπου βλέπουμε νὰ μεταρσιώνονται σὲ ποίηση οἱ ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, νὰ ἀνάγονται σὲ σύμβολα τὰ πιὸ κοινὰ περιστατικά, νὰ παίρνουν νόημα ὑψηλὸ τὰ συναισθήματα τοῦ μέσου ἀνθρώπου. Κι' ἀκόμα, ἐδούλεψε μὲ προσοχὴ καὶ μὲ σύνεση τὸν θησαυρὸ τῆς δημοτικῆς μας παράδοσης, γλώσσα, στιχουργία, καὶ τὸν θησαυρὸ τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, καὶ ἐμεγάλωσε ἔτσι τὴν περιοχή τοῦ ἐλληνικοῦ λυρισμοῦ πρὸς κάθε κατεύθυνση: πρὸς τὸ ἄτομο καὶ πρὸς τὸ γένος. Κι' ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, μένοντας πάντα πιστὸς στὰ ἀρχικὰ αἰτήματα τῆς γενιᾶς του, τοὺς ἔδινε ὀλοένα καὶ πιὸ αὐθεντικὴ τὴν σφραγίδα τοῦ λυρικοῦ βιώματος καὶ τὰ καθιστοῦσε ἔτσι ἐναργέστερα.

Οἱ στίχοι τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸν Δροσίνη,

... πού δὲν εἶναι στὴ ζωὴ του μιὰ στιγμή,
μιὰ χαρὰ στὴν ὑπαρξή του, δίχως
νὰ ταραξοῦ τὴ σκέψη ὁ στίχος,

ταιριάζουν, βέβαια, ἀπόλυτα στὸν προχθεσινὸ νεκρὸ. Νιώθουμε στὰ ποιήματά του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἄλλη κρίση, αὐτὸ τὸ ἀδιάκοπο λυρικὸ βίωμα πού ἐκδηλώνεται καὶ ἐμπνέεται στὴν παραμικρὴ δύνηση. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς παρασύρει μιὰ τέτοια, σωστή, θεώρηση, στὸ ν' ἀγνοήσουμε τὴν σημαντικὴ δραστηριότητά του σὲ πολλοὺς ἄλλους τομεῖς τῶν γραμμάτων, καὶ, πιὸ γενικά, τῆς παιδείας. Ἡ γενιά τοῦ 1880 ἦταν γενιά ἀνθρωπιστῶν μὲ παρορμήσεις πρὸς κάθε μορφὴ διαφωτισμοῦ: τὰ παιδαγωγικὰ ἐνδιαφέροντα, οἱ φροντίδες γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ κατέχουν μεγάλη θέση μέσα στὸ πρόγραμμά της ἀνάλογη θέση κατέχουν καὶ οἱ μεθοδικὲς προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς γλώσσας ἱκανῆς νὰ ἐκφράζει καὶ τις ἀνάγκες τῆς πεζογραφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Στους δρόμους αὐτοὺς ὅλους περπάτησε καὶ ὁ Δροσίνης προσφέροντας ἔτσι πολλὰ στὴν πολιτιστικὴ ἐξόρμηση τῆς ἐποχῆς

του. Ἐξέδωκε περιοδικὰ καὶ ἡμερολόγια, ὅπως ἡ περίφημη «Ἑστία», ἢ «Ἐθνικὴ Ἀγωγή», ἢ «Νέα Ἑλλάς», τὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος». Ἐργάστηκε ἀποδοτικὰ στὸ Σύνλογο πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, καὶ στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας. Δίπλα στὸ πεζογραφικὸ του ἔργο συνέταξε ἐκλαϊκευτικὰ δημοσιεύματα καὶ ἔγραψε λαογραφικὰς μελέτες. Ὅλα χρειάζονται γιὰ νὰ συλλάβουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν μορφή του καὶ τὴν συμβολή του στὴν νεο-ελληνικὴ παιδεία.

Ἴσως θὰ χρειάζονταν καὶ ἄλλα ἀκόμη ὅμως ἐκεῖνο πού δὲν πρέπει νὰ λησμονηθεῖ ὁπωσδήποτε εἶναι ἡ μαρτυρία του γιὰ τὴν ἐποχὴ του ὅπως παρέχεται μέσα στὰ ἀπομνημονεύματά του. Ἐξαίρετα καὶ οὐσιαστικὰ καλλιεργημένος, μὲ τὴν παιδεία τοῦ νοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδιάς, ἐνόησε τὴ σημασία πού ἔχουν γιὰ τὴν νεώτερη Ἑλλάδα τὰ ἀπομνημονεύματα, ἐμερίμνησε γιὰ τὴν ἔκδοσιν ἄλλων παλαιότερων μαρτυριῶν, καὶ ἄρχισε ἐγκαίρως νὰ συγγράφει τὶς ἀναμνήσεις τῆς μακρᾶς καὶ πλούσιας σὲ πείρα ζωῆς του. Ἐνα μέρος τοῦ ἔργου αὐτοῦ δημοσιεύτηκε σὲ τόμο καὶ εἶναι πολύτιμο ἰδίως γιὰ τὴν ἀπόλυτη εἰλικρίνεια πού τὸ χαρακτηρίζει. Καὶ ὅσο κι' ἂν ἡ πρώτη αὐτὴ ἀρετὴ τοῦ εἶδους ἀφήνει πίσω ὅλες τὶς ἄλλες ἀπαιτήσεις μας, λυπᾶται κανεὶς πού ἴσως μιὰ θέληση τέχνης δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ δουλέψει συστηματικὰ καὶ μεθοδικὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτήν. Ὅπωςδήποτε νομίζω πὼς προκειμένου νὰ συγκεντρωθοῦν ἐγκαίρως τὰ κατάλοιπά του, ἀρχὴ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἀπομνημονεύματά του. Τὴν μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς μᾶς δίνει τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο· τὴν μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς μᾶς δίνει καὶ ἡ ποικίλη ἄλλη δράση του. Ἀλλὰ δίπλα καὶ ἰσότιμα μὲ τὴν ποιήσῃ του, ζωγραφίζουν τὸν ἄνθρωπο, τὸν εὐγενικό καὶ καλλιεργημένο, οἱ σελίδες τῶν ἀπομνημονευμάτων του, πού εἶναι κι' αὐτὲς ταυτόχρονα μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς. Ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς γενιᾶς μᾶς δίνει ἐδῶ κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀτομικὸ ἔργο: μᾶς ἀφήνει μιὰν εἰκόνα πιστὴ καὶ τίμια τῆς γενιᾶς ἐκείνης, ὅσο κι' ἂν ἀδυνατισμένη σὰν ἀπὸ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων. Καὶ στὸν πίνακα ἐπάνω, μὲ τὴν διάκριση πού τὸν ἐχαρακτήριζε, προβάλλει, μισόσβηστη κι' ἐκείνη, ἡ μορφή τοῦ ζωγράφου ὅπως θέλησε κι' ὅπως μπόρεσε νὰ σταθεῖ μέσα στὴν ζωὴ: τίμιος, ἀκέριος, δοῦλος πιστὸς πού ἐκαλλιέργησε μὲ πίστη καὶ μὲ συνείδηση τὸ τάλαντό του ὁ Δροσίνης.

«Τὸ Βῆμα», 5 Ἰαν. 1951

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

ΠΕΘΑΙΝΟΥΝ νέοι οἱ ἀγαπημένοι τῶν θεῶν. Ἴσως νὰ ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ ἀγαπημένοι τῶν θεῶν πού ἡ ζωὴ τους τραβᾷ ὡς τὰ ἔσχατα μάκρη. Μακροήμερεύουν γιὰ τὴν ζωὴ τους ὡς τὸ τέλος ἔχει νόημα, γιὰ τὸ τέλος μένει πιστὴ στὴν ὑπηρεσία ἐνὸς ἀπάνω ἀπὸ τὰ γῆινα καὶ τὰ ἐφήμερα σκοποῦ. Ἐνας τέτοιος ἀγαπημένος τῶν θεῶν ἦταν ὁ ἐνενηντάρης ποιητὴς πού σκέπασε χθὲς τὸ ἐλαφρὸ χῶμα τῆς Ἀτ-

τικῆς τὸ φθαρτὸ σῶμα του. Χρόνια τώρα μιὰ πάθησις τῶν ποδιῶν τὸν κρατοῦσε καθηλωμένον στὸ ἄραιο του σπίτι τῆς Κηφισιάς, σὲ μιὰ πολυθρόνα. Ἡ σάρκα εἶχε νικηθῆ. Τὸ πνεῦμα ὅμως διατηροῦσε ὅλη τὴν θαλερότητά του. Ὁχι μόνον ὡς λογοτεχνικὴ καὶ ποιητικὴ ἐνέργεια ἀλλὰ καὶ ὡς καθημερινὴ ἀνθρώπινη δραστηριότης. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς πού ὑπῆρξε καὶ ἓνας ἐξαιρετικὸς ἄνθρωπος δράσεως, δὲν ἔπαυσε μὲ θέρημ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ κάθε τι, ὡς τὴν τελευταία του μέρα. Οἱ σύμβουλοι τοῦ «Σύλλογου πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων» πήγαιναν στὸ σπίτι του καὶ συνεδρίαζαν, ὁ Δροσίνης ἔγραφε μὲ τὸ χέρι του τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων καὶ μόλις πέρυσι ἐπέισθη νὰ παραιτηθῆ ἀπ' αὐτὴ τὴν δουλειὰ γιὰ τὴν προφανῶς τὸν ἐκούραζε. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός αὐτό, χαρακτηρίζει ὅλο τὸν ἄνθρωπο. Δινόταν μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ του σὲ ὅ,τι καταπιανόταν γιὰ τὴν ἀγαπῶσε, γιὰ τὸ ἔργο γιὰ τὸν Δροσίνης δὲν ἦταν μόνον ἡ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμεση καθημερινὴ πρᾶξις μὲ τὴν πλατεία ἀκτινοβολία. Ἔτσι ἐργάσθηκε ὡς διευθυντὴς τοῦ τμήματος «Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν» μιὰ ὀλόκληρη ἐξαιτία, ἀπὸ τὰ 1914 ἕως τὰ 1920. Μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι στὸ ὑψηλὸ αὐτὸ λειτούργημα, πού ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία τοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ τοῦ ἐμπιστευθῆ, δὲν ἄφησε ἴδρυμα ἢ ἔργο πνευματικὸ γιὰ τὸ ὅποῖον νὰ μὴ ἐνδιαφερθῆ καὶ πού νὰ μὴ τὸ ἐνισχύσῃ. Ἀλλὰ καὶ πόσα ἄλλα ἴδρύματα καὶ σύλλογοι καὶ ὀργανισμοὶ—ὁ «Οἶκος Τυφλῶν», ἢ «Σεβαστοπούλειος Ἐπαγγελματικὴ Σχολή», διάφοροι ἀθλητικοὶ σύλλογοι—δὲν ὀφείλουν στὸν Δροσίνης τὴν ἴδρυσί τους! «Εἶναι θηλυκὸ μυαλό καὶ γεννᾶ», ἔλεγε γι' αὐτὸν παλαιὸς καὶ ἀγαπητὸς φίλος του, ὁ Γεώργιος Νάξος, ὁ διευθυντὴς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν. Ναι, βέβαια, ἦταν ἓνα δημιουργικὸ πνεῦμα. Πρὸ παντὸς ὅμως ἦταν ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος, πού δὲν πίστευε ὅτι πρᾶξις—ἄμεση, ὄρατη—καὶ πνευματικὸ ἔργο ἀντιτίθενται, ἀλλ' ὅτι ἴσα-ἴσα μποροῦν νὰ συνταιριαστοῦν, νὰ ἀλληλοσυμπληρωθοῦν καὶ ὅτι στὴ ζωὴ καὶ τοῦ πῖο πνευματικοῦ ἀνθρώπου νόημα μπορεῖ νὰ δώσῃ ὄχι μόνον τὸ ἔργο τὸ πνευματικὸ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπτή, χειροπιαστὴ πρᾶξις.

Δικαίως τῆς ζωῆς του, πλούτισμα τοῦ νοήματός της γιὰ τὸν Δροσίνης ἦταν καὶ ἡ καθημερινὴ ἐπαφή του μὲ τοὺς ἀθρώπους. Σὲ πόσους δὲν ἔφερε χαρὰ, παρηγοριά, ἀνακούφισι, τὸ πνευματικὸ ἔργο του καὶ πρὸ πάντων ἡ ποιήσις του! Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ δύο περιστατικὰ πού ἀναφέρει σχετικῶς, σὲ μιὰ μελέτη τῆς γαλλικᾶ γραμμένη, γιὰ τὸν Δροσίνης σεβαστὴ Ἀθηναία κυρία πού ὑπῆρξε φίλη του πολύτιμη ἕως τὴν τελευταία του μέρα. Μιὰ κοπέλλα φυματικὴ βρισκότανε στὶς ὕστερες στιγμὲς τῆς. Μὲ φωνὴ σβησμένη ψιθύριζε στὸ γιατρὸ πού τὴν παράστεκε; «Θέλω ἀέρα, φῶς!» Ἐκεῖνος τὴν ἀνασήκωσε, τὴν μετέφερε καὶ τὴν ξάπλωσε σ' ἓνα κρεβάτι ἐκστρατείας μπροστὰ στὸ μπαλκόνι καὶ τότε ἐκείνη μὲ τὴν λίγη δύναμη πού τῆς ἀπόμεινε, σὰν γεμάτη ὅμως ἀπὸ μιὰ ὑπερούσια παρουσία, ἄρχισε νὰ ἀπαγγέλλῃ τοὺς στίχους αὐτοῦς:

Τι βλέπεις πάντα τὸ δειλινὸ
 μὲ τὰ δυὸ μάτια πρὸς τὸ βουνό ;
 Βλέπεις τὸ σπῖτι τ' ἀντικρυνό,
 βλέπεις τὸ δένδρο πού ἀργοσαλεύει,
 βλέπεις τὸν ἥλιο πού βασιλεύει ;

—Πέρα ἀπ' τὸ σπῖτι τὸ ἀντικρυνό,
 πέρα ἀπ' τὸν κάμπο κι' ἀπ' τὸ βουνό,
 πέρ' ἀπ' τὸ δένδρο πού ἀργοσαλεύει,
 πέρ' ἀπ' τὸν ἥλιο πού βασιλεύει,
 βλέπω κάτι ἄλλο—πῶ μακρινὸ !...

Εἶναι στίχοι τοῦ Δροσίνη. Σὲ κρίνῃ τῇ φοβερῇ στιγμῇ, ποιὸς ξέρει τί βάλσαμο, πῶς πολῦτιμο ἀπὸ κάθε λόγο, πῶς πολῦτιμο ἀπὸ κάθε παρουσία, στάλαξαν στὴν ψυχὴ τῆς κοπέλλας ! Ἴδιο μαλάκωμα σὲ μιὰν ἄλλῃ σκοτεινιασμένη ἀπὸ τὸν πόνο ψυχῆ ἔφερε ἓνα ἄλλο ποίημα τοῦ Δροσίνη : « Ἡ Πίστι ».

Δὲν ἔχει πίστι, δταν πιστεύοντας
 ρωτᾷς τὴν κρίση καὶ τὴ γνώση·
 Δὲν ἔχει πίστι, δταν τὴν πίστι σου
 στὸ λογικὸ ἔχεις θεμελιώσει.

Πίστι ἔχεις, δταν κάθε σου δυναίρο
 τὸ ἀνάπτεις στὸ βωμό σου τάμα.
 Κι' ἂν κάποιο τάμα σου εἶναι ἀδύναμο
 προσμένεις νὰ γενῆ—τὸ θάμα !

Μεγάλῃ ἢ δύνامي τοῦ ὑψηλοῦ, εὐγενοῦς, μεστοῦ ἀπὸ νόημα λόγου, τῆς ποιήσεως ! Ἔνας κακομοίρης ἀνεργός, ἔτοιμος νὰ βάλῃ ὁ ἴδιος τέρμα στὰ βάσανά του, διάβασε τυχαῖα σὲ μιὰ ἔφημερίδα τοὺς παραπάνω στίχους καὶ ἡ ποίησις ἔκαμε πάλιν τὸ θαῦμα τῆς καὶ στήλωσε τὴν ψυχὴ του καὶ τὸν βοήθησε νὰ νικήσῃ τὸν τρομερὸ πειρασμὸ τοῦ θανάτου.

Δὲν ἦταν μόνον ἡ ποίησις τοῦ Δροσίνη παρήγορη· θερμὸς, παρήγορος ἦταν καὶ ὁ καθημερινὸς λόγος του καὶ ἀντιφάγγιζε συχνὰ κι' ἐκεῖνος, ἰδίως τὴν τῶρα τὰ τελευταῖα χρόνια, τὴ θρησκευτικὴ ἀνάτασι τοῦ ποιητοῦ. Χαριτολογούσε, ἀνέσχυρε ἀπὸ τὴ μνήμη του μὲ φανερὴ εὐχαρίστησι καὶ γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν συνομιλητὴ του ἓνα πλῆθος περιστατικὰ τῶν παλαιότερων καιρῶν—πρὸς τ' ἀξέχαστα «παληὰ» ἔμνευε διαρκῶς σχεδὸν στραμμένη ἡ ψυχὴ του—ἤξερε δταν ἤθελε καὶ στὰ πῶς βαθειὰ γερατειὰ νὰ εἶναι ὁ θαυμάσιος «causeur» πού ἦταν στὰ νεῖατα του καὶ στὰ ὄριμα χρόνια του. Ἄλλ' ὅταν ἔκαμνε τὸν γῦρο τῶν «περιστατικῶν», ἀκόμα καὶ τῶν πῶς ἀγαπητῶν, πόσο πρόθυμα πήγαινε τὸ πνεῦμα του στὰ ὑψηλὰ καὶ στὰ σοβαρά, σ' ἐκεῖνα πού μόνον ἔδιναν χαρὰ πραγματικὴ στὴν ἀνθρώπινῃ του οὐσίᾳ ! « Ἀγαπῶ τὴ σιωπὴ, μοῦ ἔλεγε ἐδῶ καὶ δύο χρόνια, πού μοῦ ἔδωσε τὴ μεγάλη εὐχαρίστησι νὰ κουβεντιάσῃ λίγη ὥρα μαζί μου, αὐτὴ τὴν ἀφωνῆ ἀρμονία τῆς σκέψεως, ὅπου ἡ μνήμη φέρνει πίσω παμπάλαιες μορφές καὶ εἰκόνες ». Καὶ κάποιος πού πολὺ τὸν ἐπλησίασε, πού πολὺ ἐπλησίασε τὸ ἀνθρώπινο βῆθος του, μοῦ ἔλεγε : « Κρατιότανε πάνω ἀπὸ κάθε τι μικρὸ καὶ πεζὸ τῆς ζωῆς. Καὶ ἴσως γι' αὐτὸ διατηροῦσε τόσο μεγάλη καὶ

καθαρὴ τὴν ψυχικὴ του ἀκτινοβολία. Πῆγε καὶ τὸν βρῆκα πολλὰς φορὰς πικραμένος, στενοχωρημένος, πονεμένος. Μοῦ μιλοῦσε καὶ σιγὰ-σιγὰ ἀπάλαινε ὁ πόνος μου καὶ ὅταν ἔφευγα ἔνοιωθα ἔλαφρωμένο τὸν ἑαυτό μου. Καὶ αὐτὸ τὸ αἶσθημα δὲν τὸ ἐδοκίμαζα μόνον ἐγὼ· τὸ ἐδοκίμαζαν ὅλοι ὅσοι τὸν ἐπλησίαζαν. Ἔχασα τὸν καλύτερο φίλο μου. »

* * *

Δὲν μπορῶ σ' αὐτὸ τὸ σύντομο ἐπιθανάτιο σημείωμα νὰ μιλήσω ὅπως θάπρεπε καὶ ὅπως θὰ τὸ ἤθελα γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Δροσίνη. Ἀπλώνεται σὲ ὀκτάετες ἐπτὰ δεκαετίες—ὁ ἀκούραστος αὐτὸς ἐργάτης τοῦ πνεύματος συνεπλήρωνε τὸ ἔργο του ὡς τὶς τελευταῖες του μέρες—καὶ ἀγκαλιάζει ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη τοῦ λόγου. Θυμίζω μερικὸς σταθμοὺς τῆς πνευματικῆς δράσεώς του : « Ραμπταγὰς », τὸ περιοδικὸ ὅπου δημοσίευσε τοὺς πρώτους του στίχους, ἡ « Ἐστία », τὸ « Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος », οἱ ποιητικὲς συλλογές του « Εἰδύλλια » (1885)—σ' αὐτὴν ἀρχίζουσι νὰ παίρουν σχῆμα ὀριστικώτερο μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποιητικῆς του φυσιογνωμίας—ἡ « Γαλήνη » ὅπου φανερώνονται πῶς καλλιτεχνικὰ διαμορφωμένα τὰ ἴδια αὐτὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ « Φωτερὰ Σκοτάδια », τὰ « Κλειστὰ Βλέφαρα », τὸ « Θὰ βραδυάζῃ », οἱ τρεῖς ποιητικὲς συλλογές τῶν πῶς μεστῶν ὀριμῶν χρόνων του πού εἶναι καὶ οἱ ἀρτιώτερές του. Καὶ ἔπειτα τὰ πεζογραφήματά του, ὄχι λίγα κι' ἐκεῖνα· διηγήματα, μυθιστορήματα, « ἀναμνήσεις » καὶ τὸ αὐτοβιογράφημα « Σκόρπια φύλλα τῆς ζωῆς μου » πού ὁ πρῶτος τόμος του εἶχε ἐκδοθῆ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ πού μέρη τοῦ δευτέρου δημοσιεύθηκαν πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια στὰ « Νέα ».

Ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ, ἡ ἑλληνικὴ φύσις, ἡ ἑλληνικὴ λαϊκὴ παράδοσις τροφοδοτοῦν κατὰ μέγα μέρος τὴν πεζογραφία τοῦ Δροσίνη ὅπως καὶ τὴν ποίησίν του. Ἦταν ὅμως γεννημένος ποιητὴς καὶ στὴν ποίησιν ἐξέφρασε τὰ βαθύτερα γνωρίσματα τῆς προσωπικότητός του. Ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ποιητικοῦ του σταδίου φανερώθηκε σὰν ἓνας ποιητὴς ὄχι τῶν ψηλῶν βουνοκόρυφῶν, ἀλλὰ τῆς πλαγιᾶς καὶ τοῦ κάμπου. Δὲν ζήτησε ποτέ, ὅπως ἔγραφε ὁ ἴδιος, τὸ 1927, σὲ μιὰ ἐμμετρῇ ἀφιέρωσί του στὸν Παλαμᾶ τὶς « ἀλπικὲς χιονοκορφές », ἀλλὰ τὶς « λιόφωτες ραχοῦλες » « λίγο θυμᾶρι τοῦ βουνοῦ μὲ φτάνει ». Σωστὰ ὀρίζει τὸ εἶδος τῆς ποιήσεώς του. Αὐτὴ πράγματι εἶναι ἡ ποίησίν του στὸ πῶς γνωστὸ καὶ στὸ πῶς ἀγαπητὸ ἀπὸ τὸ κοινὸ μέρος τῆς. Εἶναι μιὰ ποίησις ἀπλῶν νοημάτων, καθαροῦ περιγράμματος, λιτῆς καὶ συμμέτρου ἐκφράσεως. Καὶ στὶς πῶς λυρικές του ἐξάρσεις—πού ἔχουν συχνὰ θρησκευτικὸ χαρακτῆρα—μένει ὁ Δροσίνης ἓνας ποιητὴς τοῦ ἀπτοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ—πλαστικός. Ἡ ἑλληνικὴ φύσις καὶ ἡ ἑλληνικὴ δημοτικὴ ποίησις, ἀλλὰ καὶ μερικὸι Γάλλοι ποιηταὶ τῆς λεγομένης « Παρνασσιακῆς » σχολῆς, τὸν ὠθήσαν πρὸς ἓνα πρότυπο ποιήσεως πού κύρια χαρακτηριστικὰ του εἶναι τὸ λιτὸ καὶ τὸ συγκεκρωμένο, ἡ « ἐγκράτεια » καὶ ἡ « ἀποφυγὴ

του ὄγκου», ὅπως ἔγραφε ὁ Παλαμᾶς, γιὰ τὰ «Βιδύλλια» λίγο μετὰ τὴν ἐκδοσί τους. Πραγματικά, γιὰ νὰ θυμηθῶ τὴν ὡραία εἰκόνα τοῦ Μονταίνιου γιὰ τὴν ρητορεία, ποτέ δὲν ἔφτιασε ὁ Δροσίνης μεγάλο ὑπόδειγμα γιὰ μικρὸ πόδι. Ζήγισε καλὰ ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς τὶς δυνάμεις του καὶ δὲ θέλησε ποτέ νὰ περάσῃ τὰ μέτρα τους.

Τὸ κορυφῶμα τοῦ λυρισμοῦ του σημειώνεται στὶς δυὸ-τρεῖς συλλογές τῆς μεσοτέρας ἡλικίας του, στὰ ποιήματα πού ἔγραψε μετὰ τὸ πενήντα καὶ ἑξήντα ἐτῶν. Πολλὰ χρωματίζονται ἀπὸ μιὰ γνήσια «μυστικὴ» θρησκευτικὴ διάθεσι, πού σὰν νὰ τὴν ἐκφράζῃ καὶ νὰ τὴν συνοψίξῃ ἡ λέξις «ἄστρα». Ὁ Παλαμᾶς συνομήλικος καὶ συναγωνιστὴς καὶ φίλος στενῶς σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ τοῦ Δροσίνη, στὴν κριτικὴ του γιὰ τὰ «Φωτερά Σκοτάδια» ἀνέφερε μερικὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτά. Ἄλλὰ καὶ σ' ἄλλα καὶ σ' ὅλα τὰ ποιήματα σχεδὸν πού παραθέτει εἶναι αἰσθητὴ αὐτὴ ἡ μυστικὴ τῶν ποιότης, ὑπάρχει στὸ στίχο μιὰ ἀδιόρατη φρικίασις πού μόνον μιὰ ἀληθινὴ θρησκευτικὴ συγκίνησις μπορεῖ νὰ τοῦ μεταδώσῃ καὶ ὑπάρχει σὲ ἓνα πρὸ πάντων ποίημα, γιὰ μένα τὸ ὡραιότερο τοῦ Δροσίνη, καὶ ἡ καθαρὴ, ἡ μεγάλῃ λυρικὴ καὶ θρησκευτικὴ (τὰ δυὸ αὐτὰ σὲ ὠρισμένη βαθμίδα, δὲν ξεχωρίζονται), μεταρσίωσις :

Βαθειά, τὴ νύχτα, τὰ μεσάνυχτα,
μὲ τ' ἀνοιχτὰ φτερά τοῦ ὄνειρου,
κετὰ ἡ ψυχὴ μου, οκλάβα ἐλεύθερη,
στοὺς μυστικοὺς κόσμους τοῦ Ἄπειρου.

Τὴ νύχτα βλέπει ὄλα τ' ἀθώρητα
πού ἀποκρυβεν ἡ πλάνα ἡ μέρα·
Τὴ νύχτ' ἀκούει ὄλα τ' ἀνάκουστα
στὸν ἀτρικύμιστον ἀέρα.

Βλέπει τῶν τάφων τὰ φαντάσματα
καὶ τὰ λευκὰ σ' οἰχεῖα τῶν κάστρων
κι' ἀκούει τῶν δέντρων τὸ μέγαλωμα
καὶ τὸ περπάτημα τῶν ἀστρῶν.

Εἶναι «θεϊσμός», εἶναι «πανθεισμός» τὸ αἰσθημα πού ἐκφράζει τὸ ποίημα αὐτό; Δὲν ξέρω, μήτε προσπαθῶ νὰ τὸ ξεδιαλύνω. Ἐκεῖνο πού αἰσθάνομαι εἶναι ὅτι στοὺς δώδεκα αὐτοὺς στίχους ἔχει ἀποτυπωθῆ μιὰ γνήσια θρησκευτικὴ συγκίνησις. Ἡ συνομιλία μου, ἐδῶ καὶ δύο χρόνια, μὲ τὸν Δροσίνη μου ἀφῆσε τὴν σαφέστατη ἐντύπωσι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού μου μίλησε ὅπως ἐκεῖνος γιὰ τὸ ὄνειρο, γιὰ τὸ αὐτάματο ἀνάβλυσμα ἀπὸ τὴν ψυχὴ μας εἰκότων ἐπὶ ὀλόκληρες δεκαετίες παραχωμένων στὰ βάθη τῆς, γιὰ τὴν ἐμφάνισι στὰ ὄνειρά μας ἀγαπημένων νεκρῶν, μὲ πρόσωπα χαρούμενα, εὐτυχισμένα, δὲν μποροῦσε νὰ μὴν εἶναι ἓνας ἄνθρωπος θρησκευτικὸς. Αὐτὸ μὲ ἔφερε τότε ὅσο τίποτε ἄλλο κοντὰ του. Αὐτὸ νομίζω ὅτι θὰ μὲ κρατᾶ κοντὰ του στίς πιὸ καλές μου στιγμές.

Ἡ Καθημερινή, 5 Ἰαν. 1951 ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ

Η ΑΤΤΙΚΗ γῆ ἐκάλυψε χθὲς τὸν τάφο τοῦ τρυφεροῦ καὶ συναισθηματικοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ πνευματικὰ καλλιεργημένου ἀνθρώπου. Λίγο χῶμα. Αὐτὸ πού εἶχε ζητήσει σὲ στιγμὲς ψυχικῆς του ἐκρήξεως καὶ μεγάλῃς μετριοφροσύνης ὁ Μεσολογγίτης τραγουδιστὴς. Λίγο χῶμα ἐπάνω στὸ ὄποιον ν' ἀνθίσῃ τὸ ταπεινὸ χαμομήλι. Τὴν ἀπλὴ καὶ εἰδυλλιακὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ζωῆς του τὴν ἐλόθησε ὡς συνέχεια καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του. Αὐτὸ ἦταν τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Δροσίνη πού ἔκλεισε προχθὲς τὰ μάτια του καὶ τάφηκε στὴν εἰδυλλιακὴ Κηφισιά. Ὁλὴ ἡ ψυχὴ συνθέσις καὶ ὁ συναισθηματικὸς κόσμος του ἦταν μιὰ τρυφερότης καὶ μιὰ ἀπαλότης. Χωρὶς νὰ εἶναι γίγαντας ὅπως ὁ συμπολίτης του Παλαμᾶς — τὸ διακήρυξε καὶ ὁ ἴδιος σ' ἓνα τραγοῦδι του — ἦταν ὡς τόσο ἓνας μεγάλος τραγουδιστὴς πού οἱ στίχοι του εἶχαν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ψυχὴ του παρὰ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ του καλλιέργεια καὶ σκέψι του. Τραγοῦδησε ὅτι αἰσθάνθηκε καὶ ἀγάπησε. Δὲν ἦταν δημιουργός. Σ' αὐτόν ἡ ψυχὴ του καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθηματός του εἶχαν τὸ κίνητρο καὶ τὸ προβάδισμα σὲ κάθε ποιητικὴ του ἐκδήλωσι. Ἡ σφραγίδα τῶν στίχων καὶ τῆς πεζογραφίας του ἦταν ἡ πηγὰ ἐκρήξις τοῦ ψυχικοῦ συναισθηματικοῦ του πλούτου. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού ἡ παλιὰ Ἀθῆνα εἶχε τὴν δικὴ τῆς ρωμαντικὴ ἀτμόσφαιρα. Διαφορετικὴ ἡ μορφή, οἱ ἄνθρωποι καὶ ἡ ζωὴ τῆς. Στὰ δρομάκια τῆς ἀνθοῦσε ἡ γαζία μπροστὰ στὰ χαμηλὰ σπιτάκια, στὶς αὐλὲς κυλοῦσε μιὰ ἀπλὴ γαλήνια ζωὴ καὶ οἱ γλάστρες τοῦ βασιλικοῦ καὶ τῆς ἀρμπαρόριζας ἐστόλιζαν τὰ παράθυρα καὶ τὰ χαγιάτια τῶν συνοικιακῶν σπιτιῶν. Τὸ πνεῦμα τῆς προόδου δὲν εἶχε βάλει ἀκόμη τὸ ψαλίδι του στὰ μακρὰ ξανθειὰ ἢ μαῦρα γυναικεῖα μαλλιά. Καὶ τὰ τραγουδοῦσαν κάποιες φεγγαρόλουστες νύχτες τὰ μαλλιά αὐτὰ οἱ τρυφεροὶ ἐρωτευμένοι τραγουδιστές. Ὁ ἔρωτας ἦταν στὸ πλαίσιο ἐνὸς ὡραίου καὶ ἀγνοῦ ρωμαντισμοῦ. Τὸν συνάδευε πάντα καὶ μιὰ κιθαρίτσα. Καὶ ἀνοίγε τὸ παραθύρι μὲ τὰ γεράνια, τοὺς βασιλικούς καὶ τὶς ἀρμπαρόριζες καὶ πότιζαν τὶς γλάστρες τοὺς κάποια δάκρυα πού κυλοῦσαν ἀπὸ τὰ μάτια τῆς κόρης πού ἡ κιθάρα, τὸ τραγοῦδι καὶ ὁ ἔρωτας ἐφούντωναν τὴν τρυφερὴ τῆς καρδιά. Σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ πού ἀποτελεῖ ἀνάμνησι καὶ τρυφερὴ νοσταλγία ἀκούσθησαν τραγουδισμένοι μὲ πάθος, τρυφερότητα καὶ ἐρωτισμὸ κάποιοι στίχοι. Τὸ ποίημα μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς καὶ τὸ τραγοῦδι πού ἀγκάλιαζε καὶ δονοῦσε κάθε ψυχὴ. Ἦταν ἡ Ἀνθισμένη Μυγδαλιὰ τοῦ ποιητῆ, πού ἔσβησε προχθὲς ἡ ζωὴ του. Κανεὶς ἄλλος ἴσως βάρδος δὲν ἐδόνησε τόσο βαθειὰ τὴν λαϊκὴ ψυχὴ καὶ κανένα τραγοῦδι δὲν ἐκράτησε ἄγρυπνη καὶ συγκινημένη τὴν ἀθηναϊκὴ γειτονιά ὅσο ὁ Δροσίνης μὲ τὸ τραγοῦδι του αὐτὸ τῆς Ἀνθισμένης Μυγδαλιάς. Ἡ δημιουργία του ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς εὐτυχέστερες ἐκρήξεις τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου. Καὶ ἦταν αὐτὴ ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ πού ἐξεδηλώνετο καὶ ἀγρυπνοῦσε καὶ ἐσήμαινε ἐρωτικὸ συναγερομὸ στὴν ἀθηναϊκὴ γειτονιά καὶ κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν τῆς παλιᾶς ρωμαντικῆς Ἀθῆνας. Τὸ εἶχε λη-

σμονήσει και ὁ ἴδιος ὁ ποιητής του φεύγοντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γιὰ κάποιο ταξίδι του στὸ ἐξωτερικό. Καὶ ὅταν γυρίζοντας στὴν ἀγαπημένη του πόλι ἄκουσε ξαφνικά σὲ κάποιο δρομάκο νὰ τραγουδοῦν τὰ ἐρωτευμένα νειάτα τὸ τραγούδι του τονισμένο ἀπὸ ἄγνωστο γι' αὐτὸν μουσικὸ ἔδοκίμωσε πραγματικὸ ρίγος. Μέσα του—τὸ διηγείται καὶ ὁ ἴδιος—αἰσθάνθηκε νὰ στριφογυρίζῃ ἓνας κόσμος, ὁ κόσμος του. Ἀγκάλιασε τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ πού ἀναπηδοῦσε σὰν πολυχρωμὸς φωτεινὸς πίδακας μέσα ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τρικλίζοντας σὰν μισομεθυσμένος ἀπὸ συγκίνηση ἀκολούθησε ἀσυναίσθητα τὰ νειάτα πού τραγουδοῦσαν στοὺς φωτεινοὺς δρόμους τῆς παλιᾶς Ἀθήνας. Εἶχε γίνῃ νέος κι' αὐτὸς μαζί με τοὺς νέους πού τραγουδοῦσαν τὴν ψυχικὴν του ἔκρηξι. Ἐπέρασαν χρόνια, τόσα χρόνια... Τὰ νειάτα ἐκύρτωσαν, τὸ πέρασμα τοῦ χειμῶνα ἀπλώσε τὸ λευκὸ χιόνι του ἐπάνω σὲ κομψὰ γυναικεῖα μαλλιά καὶ σὲ ἀνδρικό κεφάλια. Καὶ τὸ καινούργιο πνεῦμα ἐγκρέμισε, ἀνέτρεψε, ἀναδημιούργησε. Γιὰ κάποια περίοδο εἶχε παρασυρθῆ με τὸν ρομαντισμὸ τῆς παλιᾶς Ἀθήνας καὶ ὅ,τι ἦταν συνδεδεμένο στενά με αὐτόν. Ἄλλος κόσμος καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις στοὺς δρόμους καὶ ἄλλα πρόσωπα στὰ παράθυρα τὰ ὑψηλά τώρα. Ὡς τόσο ἡ Ἀνθισμένη Μυγαλιὰ κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴ καὶ τὸ βαθύτερο περιεχόμενό της. Δὲν ἔπαυσε ὡς σήμερα νὰ ἀγκαλιάζῃ κάθε ψυχὴ καὶ νὰ τὴν συγκινῆ βαθειά. Ἀναρριγοῦν ἀπὸ νοσταλγικὸ πόθο οἱ καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων με τὰ ἄσπρα μαλλιά καὶ τὰ νειάτα ἄθελα δημιουργοῦν ὁμορφους κόσμους. Σὰν τὸν ὁμορφο κόσμον πού ἐκλείει ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ. Λίγο χῶμα. Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ χῶμα με τὸ ταπεινὸ χαμογῆλι πού ζήτησε ὁ ποιητὴς θὰ ἔπρεπε νὰ φντευθῆ καὶ μιὰ Μυγαλιὰ. Καὶ τὴν ἀνοιξὶ πού θὰ ἀνθίζον τὰ κλώνια τῆς κάποια νειάτα θὰ ἔπρεπε νὰ ἔρχονται καὶ νὰ τραγουδοῦν τὸ τραγούδι της. Τὸ καλύτερο μνημόσυνο καὶ ἡ μεγαλύτερη ἱκανοποίηση γιὰ τὸν τρυφερὸ βάρδο με τὴν μεγάλη τρυφερὴ καρδιὰ καὶ τὸν ἀπέραντο συναισθηματικὸ βαθὺ κόσμον.

«Τὰ Νέα», 5 Ἰαν. 1951

ΒΑΣ. ΗΛΙΑΔΗΣ

Η ΚΗΦΙΣΙΑ εἶχε ἐκεῖνο τὸ διαπεραστικὸ ξηρὸ κρύο πού δίνει τόση νεανικότητα στὸ τοπίο τῆς Ἀττικῆς. Γύρω ἀπὸ τὸ φέρετρο τοῦ Δροσίνῃ ἦταν πολλὰ νέα παιδιά, κοπέλες. Καὶ πολλοὶ γερόντοι—πρῶτος, ἀνάμεσά τους, ἀπίθανα ἀδύνατος, ὕλη ἀποπνευματωμένη, ταυτισμένη με τὴ διάρκεια, ὁ κ. Ἀθανασάκης, 99 χρόνια. Μιὰ δέσποινα τῶν Ἀθηναίων, πού ἤθελε νὰ κλάψει, εἶχε ἀποτραβηχτεῖ σὲ μιὰ γωνιά πίσω ἀπ' τὸ παγκάρι, κι' ἐκεῖ ἔκλαιγε σιγανά, ἐξακολουθητικὰ, ἀθέατη, ἐλπίζοντας πὼς εἶναι μόνη, μόνη με τὴν ποίηση καὶ με τὰ δάκρυά της. Πάνω ἀπ' τὸν Δροσίνῃ τώρα ἔβγαζαν λόγους. Ἄχρηστους, πολλοὺς, περιττοὺς λόγους, σὲ μιὰ στιγμή τῆς ποίησης πού δὲ σήκωνε παρά ἐλάχισονα τόνο, ὕφος χαμηλό, ἐξομολογητικὸ καὶ οἰκτιρ.

Ἐνα κορίτσι εἶχε βρεῖ, στὴν καρδιὰ τοῦ χειμῶνα, καὶ εἶχε ἀποθέσει πάνω στὸ φέρετρο ἓνα κλωνι ἀνθισμένο ἀμυγδαλιάς.

Ἐβλεπα πλάϊ μου τὸν Γεώργιο Βλάχο. Κάθε τόσο ἐκλείνε τὰ μάτια του σὰ νὰ ἀποτραβιόταν στὸ παρελθόν. Πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀκουλουθία μου εἶχε πεῖ :

—Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ πατέρα μου πού τελειώνει.

Θυμόταν τὸν καιρὸ πού κάθε ἀπόγεμα, στὶς πέντε πάντα, ἔφθαναν οἱ πέντε στὸ σπίτι τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου νὰ τοὺς σεβίρει τὸ τσαΐ ἡ Ἐλένη Ἀγγέλου Βλάχου: Ὁ Δροσίνης, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Πολέμης, ὁ Προβελέγγιος, ὁ Σουρῆς. Νὰ ποῦνε γιὰ ποίηση, ν' ἀπαγγεῖλουν στίχους τους, νὰ γράφουνε στὸ λεύκωμα τῆς οἰκοδέσποινας καὶ νὰ φᾶνε σβίγγους. Τί ἀπίθανοι, εἰδυλλιακοὶ καιροί!

—Ὁ γέροντας αὐτὸς κλείνει μιὰν ἐποχὴ τῆς Ἑλλάδος, εἶπε ὁ συνομιλητῆς μου. Λοιπόν, δὲν ἔπρεπε νὰ φροντίσουν ὥστε αὐτὴ ἡ ὥρα του, ἡ τελευταία, νὰ πάρει ἓνα χαρακτήρα πάνδημο; Δὲν ἔπρεπε νὰ τοῦ βάλουν ἓνα παράσημο πάνω στὸ σῶμα του πού ξεψυχοῦσε; Δὲν ἔπρεπε νὰ 'ναί ἐδῶ ἡ πολιτεία με ἐκπροσώπους τῆς ὑψηλότητος κορυφῆς της; Δὲν ἔπρεπε νὰ σκεφτοῦνε ἀκόμα νὰ τὸν ξεπροβοδίσουνε με τὸ ὕφος τοῦ καιροῦ του; Νὰ βάλουνε μιὰ χορωδία ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν νὰ τραγουδήσουνε, στὸ βάθος, τὸ τραγούδι του, τὴν «Ἀνθισμένη Ἀμυγδαλιά»; Καὶ νὰ μὴ βγάλουν λόγους πὼς κλαῖνε ἐπειδὴ φεύγει, ἀφοῦ δὲν κλαῖνε, γιατί δὲν χρειάζονται δάκρυα σὲ μιὰ ζωὴ πού τελειώνει ἔτσι, σὰν τοῦ Δροσίνῃ, πλήρης.

Ὅταν τελείωσε ἡ ὕστατη ὥρα τοῦ Δροσίνῃ καὶ τὸν πήρε ἡ γῆ, ὁ Γεώργιος Βλάχος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ με πάρει στὸ αὐτοκίνητό του, καθῶς καὶ τὸν κ. Σκίπη, νὰ κατεβοῦμε μαζί στὴν Ἀθήνα. Ἔτσι, σ' ὅλο τὸ ταξίδι τοῦ γυρισμοῦ, σὰ νὰ παραστεκόμουν στὸ καλύτερο μνημόσυνο πού μπορούσε νὰ γίνῃ στὸν γέροντα πού ἔφυγε: ἄκουα ὁλοένα γιὰ τὸν καιρὸ του, γιὰ τίς ἱστορίες τους, γιὰ τίς χαρὲς τους, γιὰ τὰ μικρά τους πάθη, γιὰ τὸ θρύλο τους. Ἄλλωστε καὶ ὅταν ζοῦσε ὁ Δροσίνῃ νομίζω πὼς δὲν ζοῦσε πιά παρά μέσα στὸ παρελθόν. Τὸν θυμοῦμαι στὸ δωμάτιό του, στὸ ἀπάνω πάτωμα τῆς βίλλας του τῆς Κηφισιάς. Ἦσαν πολλά βιβλία, ἐνθῶμα παντοῦ τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Στους τοίχους, τὰ ἐπιπλα. Καὶ ὁ ἴδιος: γιὰ ὅτιδήποτε νὰ γινόταν λόγος, αὐτομάτως γύριζε τὴν κουβέντα στὸ παρελθόν, με μιὰ μνήμη τρομακτικὴ, με ἀριθμούς, με χρονολογίες ἀπίθανες καὶ με χιούμορ.

—...Εἶχα πάει ἀπ' τὴ Λειψία στὸ Βερολίνο, μου εἶχε πεῖ κάποτε. Ὁ Ἀγγελος Βλάχος ἦταν τότε πρεσβευτῆς μας ἐκεῖ. Φοροῦσε μιὰ βαριὰ γοῦνα. Με συναντᾶ στὸ δρόμο. Με παίρνει στὴν Πρεσβεία, με καθίζει κάτω καὶ μου διαβάζει ὀλάκαιρη τὴν μετάφραση τοῦ «Οἰδίποδα» πού εἶχε κάμει. Ἐπειτα μου κάνει τὸ τραπέζι στὸ Πρεσβευτικὸ Ξενοδοχεῖο. Ἐπειτα με πάει στὸ θέατρο, στὸ διπλωματικὸ θεαρεῖο. Τὸ θεαρεῖο ἦταν κοντὰ στὴ σκηνή. Βλέπω μιὰ στιγμή μιὰ ἦθοποιὸ νὰ χαμογελά ἀπ' τὴ σκηνή, με τρόπο, στὸν

Βλάχο. Βλέπω τὸν Βλάχο νὰ τὴν ἀντιχαιρετᾶ.
Ὁ Βλάχος σκύβει καὶ μοῦ λέει: «Ξέρεις, εἶναι ἀπ' τὴν Καρδίτσα...»

Στὸ δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ τῆς Κηφισιάς ὁ ἐπισκέπτης ἔβλεπε πάντα τρία φύλλα δάφνη κορυφαρισμένα, προφυλαγμένα μὲ γυαλί. Στὸ ἓνα ἀπὸ κάτω ἔγραφε «Γκαῖτε», στὸ ἄλλο «Σίλλερ». Τὸ τρίτο ἦταν ἀπ' τὸν τάφο τοῦ Μπαυρόυτ.

—Εἶναι ἀπ' τοὺς τάφους τοὺς, μοῦ εἶχε πεῖ ὁ Δροσίνης. Τὰ ἔφερα, σὰν ἤμουν νέος, ἀπ' τοὺς τάφους τοὺς.

—Κι' αὐτὸ ἐδῶ; ρώτησα.

Ἦταν μιὰ μετάλλινη μικρὴ πλάκα κρεμασμένη στὸν τοῖχο. Χαραγμένος ἀπάνω τῆς ἦταν ὁ λόγος τοῦ Μπράντ:

«Ἐμπρός, ψυχὴ μου ξεσπάθωσε!

Εἶναι ἓνας σκοπὸς ποὺ ἀξίζει τὸν ἀγῶνα.»

Καὶ μιὰ χρονολογία: πάντα στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα.

—Γιατί ὁ λόγος τοῦ Μπράντ;

—Μά, εἶπε μὲ δυσκολία ὁ Δροσίνης. Μοῦ τὸ χάρισαν.

—Πίσω ἀπ' αὐτὸ τὸ μέταλλο θὰ εἶναι πολλὴ τρυφερότητα.

Μὲ κοίταξε ἐπίμονα, γαλήνια. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς του χαμήλωσε, καὶ ὅλα πῆραν περισσότερη εὐγένεια.

—Ἴσως, εἶπε.

Θυμοῦμαι ἓνα ἀπόγεμα, ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια, στὴ Ρώμη. Ἐνῶ ὁ ἥλιος χαμήλωνε εἶχαμε περιπλανηθεῖ πίσω ἀπ' τὴν Πύλη τοῦ Σάν-Πάολο, πλάϊ στὰ εἱρεῖτια τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου τῆς Ρώμης. Εἴμαστε μὲ μιὰ ρωμαῖα δέσποινα, τὴν Ἀγγέλικα Κορτίνι, καὶ γυρεύαμε στὸ Κοιμητήριο τῶν Διαμαρτυρομένων τὸν τάφο τοῦ Σέλλεϋ. Τὸν βρήκαμε ψηλά. Πάνω στὴν πλάκα ἦταν φρέσκα λουλούδια, γεράνια ἄσπρα, κίτρινα. Σκορπισμένα ἔτσι ποὺ μόλις διακρίνονταν οἱ ἐξαισιῶσι στίχοι—τὸ τραγούδι τοῦ Ἄριελ—οἱ χαραγμένοι στὴν πλάκα. Ἡ γαλήνη ἦταν βαθιά, ἢ νύχτα ἐρχόταν. Ἐμείναμε πολλὴ ὥρα πάνω ἀπὸ τὸν Σέλλεϋ.

—Πηγαίνετε το στὸν πατέρα μου, παρακάλεσε ἡ κυρία Κορτίνι. Πηγαίνετε το στὴν Ἑλλάδα.

Ἐκοψε μικρὸ φύλλο ἀπ' τὰ πράσινα κλαδιά ποὺ γύρω-γύρω ἔζωναν τὸν τάφο τοῦ Σέλλεϋ. Μοῦ τὸ ἔδωσε.

Σὰν φτάσαμε στὸ σπίτι τῆς, στὸ ἀρχοντικὸ τῆς Λουίζο Τέβερε, μόλις ἀνοιξε ἡ πόρτα τὸ πρῶτο ποὺ πρόσεξα ἦταν αὐτό: μέσα σ' ἓνα ἐσωτερικὸ παλιοῦ ρωμαϊκοῦ καιροῦ, προβέλλοντας ἀπίθανα, ἦταν ὁ Δροσίνης, ἓνας μποῦστος του ἔξοχα σμιλεμένος ἀπ' τὴν οἰκοδέσποινα. Τί παράξενο ποὺ ἦταν, ὁ Δροσίνης πάνω ἀπ' τὰ θολὰ νερά τοῦ Τίβερη!

Ἡ Ἀγγέλικα Κορτίνι—ἡ κόρη τοῦ ποιητῆ—ἀπόθεσε πλάϊ σιὸν πατέρα τῆς τὸ φύλλο τοῦ Σέλλεϋ. Ἦταν μιὰ πνιγμένη συγκίνηση: σὰ νὰ τὸ ἔβαζε στὸν τάφο τοῦ πατέρα τῆς. Γιὰ νὰ διασκεδάσω τὴν ἐντύπωση τῆς θύμισα τὰ φύλλα τοῦ Γκαῖτε, τὰ φύλλα τοῦ Σίλλερ.

—Θὰ μπεῖ τώρα κι' ὁ Σέλλεϋ πλάϊ τους, τῆς εἶπα ὅταν ἀργὰ τὴ νύχτα τὴν ἀποχαιρετοῦσα.

Κράτησα τὸ λόγο μου καὶ πῆγα τὸ πράσινο φύλλο τοῦ Σέλλεϋ στὸν Δροσίνη. Ἦταν πιά ἓνας γέροντας καθηλωμένος στὴν πολυθρόνα του, δὲν ὑπῆρχε πιά τίποτα ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἔφερνε ἐκεῖνος τὰ φύλλα ἀπὸ ταξίδια δικὰ του, τὰ ταξίδια γιὰ κεῖνον εἶχαν τελειώσει ὀριστικά. Τώρα τοῦ ἔφερναν τὰ φύλλα ἄλλοι.

—Βάλτε το κάτω ἀπ' τ' ἄλλα, παρακάλεσε καὶ ἡ συγκίνηση ἔτρεμε στὴ φωνή του. Κάτω ἀπ' τὸν Σίλλερ.

Πέρασε ὥρα.

—Ἄν ἦταν νὰ ξαναρχίσετε τὴ ζωὴ σας, ἀπὸ ποῦ θὰ θέλατε ν' ἀρχίσετε; ρώτησα.

—Ἀπὸ ἐδῶ, εἶπε.

Πῆρε τὸ βιβλίο του τὸ «Θὰ Βραδυάζη». Εἶναι ἐκεῖ ἡ ἱστορία γιὰ ἓναν παλιὸ πύργο στὰ βορεινὰ τῆς Εὐβοίας. Πρὶν ἀπὸ χρόνους, χρόνους πολλοὺς.

—Ἀπὸ ἐδῶ.

Κι' ἀρχισε ν' ἀπαγγέλλει σιγανά, μὲ τὴ ραγισμένη φωνή του, καὶ ὅλα πῆραν εὐγένεια καὶ φῶς:

«Κι' ὅταν τὸ λυχνάρι μας θ' ἀνάψουμε
ταπεινὸ στὴν ὥρα ποὺ νυχτώνει,
τὴ χαρὰ θὰ νιώσουμε πὼς εἴμαστε
χωρισμένοι ἀπ' ὅλα: μόνοι, μόνοι.»

Σὰν ἔσκυφα νὰ φιλήσω αὐτὸ τὸ χέρι ποὺ εἶχε ρυτιδωθεῖ δουλεύοντας τὸν Ἑλληνικὸ Μύθο τὸ τράβηξε ἀπότομα. Τὸν τρόμαζε νὰ εἶναι γέροντας.

—Θὰ φιληθοῦμε ἔτσι! εἶπε.

Καὶ φίλησε στὸ στόμα τὸν συνάδελφό του ποὺ δὲν εἶχε κὰν γεννηθεῖ ὅταν ἐκεῖνος ἦταν ἤδη δόξα. Ἀκόμα καὶ τὴν κόρη μου—ἓνα κοριτσάκι δέκα χρονῶ—ποὺ πῆγε νὰ τὸν εὐχαριστήσει κάποτε γιὰ τοὺς στίχους του ποὺ εἶχε γράψει στὸ λεύκωμά της, ἀκόμα καὶ στὸ παιδάκι δὲν ἄφησε νὰ τοῦ φιλήσει τὰ χέρια. Τὸ φίλησε στὸ μάγουλο καὶ τὸ εὐλόγησε.

* * *

Τὴν τελευταία φορὰ ποὺ τὸν εἶδα, ἐδῶ καὶ λίγον καιρὸ, εἶχαμε ἀνεβεῖ στὴν Κηφισιά μὲ τρεῖς πιστὲς του φίλες. Εἶχα πάρει μαζί μου κι' ἓνα «Γουέμπστερ» ἓνα μηχανήμα φωνοληψίας, νὰ τοῦ πάρουμε τὴ φωνή του. Ὅλοένα ἢ ὥρα τοῦ τέλους ποὺ πλησίαζε ἔβαζε στὴν ἀκίνητη ὑπαρξή του τὴ σφραγίδα τῆς. Τὸν εὐχαρίστησε πολὺ ν' ἀκούσει τὴ φωνή του ἀπ' τὸ μηχανήμα, τοῦ ἔδωσε διάθεση, γέλασε, εἶπε ἀνέκδοτα, ἀπάγγειλε. Ἐφύλαξα ἐκεῖνη τὴν πλάκα. Καὶ τώρα ποὺ ὁ Δροσίνης δὲν ὑπάρχει πιά, ἀνοίγοντας τὸ κουμπὶ ἀκούω τὴ φωνή του ἐκεῖνης τῆς βραδυᾶς. Εἶναι ἓνα αἶσθημα ἀνατριχιαστικὸ: τὸν ἀκούω νὰ γελᾷ ἀπαγγέλλοντας τοὺς στίχους τοῦ Παράσχου:

«Ὑπάρχουν ἄνδρες τοῦ φωτός
καὶ ἄνδρες τῆς σκοτίας...»

Και τὸ ἄλλο γιὰ μιὰ μεγάλη κυρία :

«... Σόρουνταν τὸν Γαλαξίαν
πέπλον τῆς ἑαρινῶν
καὶ σκιρτᾶ ὁ Παρθενῶν...»

Τὸν ἀκούω νὰ ἀφηγεῖται τὴν πρώτη ἀρχαιολογικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Σοφοῦλης : «Ὁ Σοφοῦλης ἦταν τακτικὸς πελάτης τοῦ Σουρή τὰ βράδια ὅπου ἐπαιζαν μάους. Ὄταν οἱ ἄλλοι φεύγαν, αὐτὸς ἀποκοιμόταν στὸν καναπέ ὡς τὸ πρωί. Τὸ πρωὶ ἐφευγε καὶ πήγαινε στὸ «Ξενοδοχεῖο τῶν Ἀθηνῶν» καὶ ἐξακολουθοῦσε τὸν ὕπνο του ὡς τὴ μία. Στὴν μία πήγαινε στὸ Ζάππειο καὶ ἐκεῖ εἶχαν τὴν Ἀκαδημία : Ἦταν ὁ Πολίτης, ὁ Νίκος, ὁ μυθογράφος, ὁ Λάμπας τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, ὁ Σπύρος ὁ Λάμπρος, ἐσυζητοῦσαν. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, τὸ βράδυ, πάλι μάους. Ὅσοι τότε σπούδαζαν ἀρχαιολογία καὶ γύριζαν ἀπ' τὴν ὑποτροφία τους ἐκοίταζαν νὰ διοριστοῦνε ἐφοροὶ, νὰ κάνουν ἀνασκαφάς, νὰ ἔχουν καὶ μισθό. Ὁ Σοφοῦλης, ποὺ ἦταν ὁ πατέρας του κρασὰς με μάρκα ἑκτακτὴ, εἶχε πολλὰ χρήματα καὶ δὲν ἐρχόταν σὲ κακοπέραση καὶ δὲν τὸν ἐνοιαζε. Λοιπὸν ἓνα βράδυ εἶδε ὄνειρο ἢ Σουρίνα, πὼς σ' ἓνα χωράφι ποὺ εἶχανε στὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, στὴν Κυψέλη, ἦταν θησαυρὸς χωμένος. Καὶ εἶπαν νὰ πᾶν νὰ ψάξουν με τὸν Σοφοῦλη, γιὰτὶ ἡ Σουρίνα ἐβλεπε καὶ τὸ κιομπάκι με τὸ θησαυρό. Τὸ κράτησαν μυστικὸ ἀπ' τὸν κόσμο, ἡ Σουρίνα ἐτοίμασε κεφτεδάκια, ἐπήρε καὶ τρία καρβέλια καὶ ἓνα σκαφτιά. Ὁ Σοφοῦλης

διηθῆνε, πήγαν οἱ τρεῖς. Ὄταν ἄρχισε νὰ σκάβει ὁ σκαφτιάς καὶ χτυποῦσε σὲ τίποτα, «Στάσου!» φώναζε ὁ Σοφοῦλης. Καὶ ἡ Σουρίνα ἐπεφτε καὶ σκάλιζε με τὰ χέρια τῆς τὸ χῶμα. Ἐβγαλαν ἓνα παλιοκούτι κονσέρβα ἀπὸ ἀστακό, ἄλλο ἀπὸ σαρδίνες. Βρῆκαν κι' ἓνα ποτήρι με σπασμένο χερούλι, καὶ γύρισαν. Βρῆκαν κι' ἓνα τηγάνι χωρὶς πάτο, καὶ τὸ πήρε ἡ Σουρίνα καὶ εἶπε νὰ βάλει ἀπὸ κάτω πάτο, ντενεκέ, νὰ τὸ 'χει κάτω ἀπ' τὴ σκάλα νὰ βάζει φαγὶ γιὰ τίς γάτες. Κι' ὁ Σουρή προσμένοντας ν' ἀληθέψει τὸ ὄνειρο γιὰ θησαυρό, δὲν εἶχε κουράγιο νὰ γράψει «Ρωμιό». Σουλάτσαιρνε καὶ μονολογοῦσε, τὸν ἀκουγε κι' ἀπὸ πίσω του ὁ Γκιουλ, ὁ σκύλος τους, καὶ γαύγιζε. Καὶ σὰν γύρισαν με τὸ ποτήρι καὶ τὸ τηγάνι, ὁ Σουρή ἐγειρε ἀπελπισμένος...».

Ἀκούω στὸ μηχανῆμα τὸ γέλοιο τοῦ Δροσίνη, τὴ χαρὰ του γιὰ τὸ παρελθόν. Τὴν ἀκούω ἀκόμα τὴ φωνή του, ἀποχαιρετιστήριον, νὰ ἐρχεται ἀπὸ τὸ σύρμα τρέμοντας, νὰ λέει τοὺς τελευταίους στίχους :

Εἶδα μπροστὰ ἀπ' τὴν πόρτα σας πό'χει ἡ χαρὰ κλει-
[ομένη
τὸν πόνο νὰ παραφυλᾶ καὶ νὰ συχνοδιαβαίνει.
Καὶ πρόβαλα τὸ στήθος μου γυμνὸ στὸν πόνο καὶ εἶπα:
«Μὴν τοὺς ἀγγίζεις καὶ εἶναι δύο. Ἐγὼ εἶμαι μόνος :
[Χτόπα !»

Ἀγαπημένε γέροντα τῆς Κηφισιάς : Χαῖρε !

«Τὸ Βῆμα», 9 Ἰαν. 1951

ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ

